

УДК 378.8:51

Т. І. СУЩЕНКО

доктор педагогічних наук, професор
Класичний приватний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті висвітлено й науково обґрунтовано психологічні особливості реалізації особистісно орієнтованого педагогічного процесу. Проаналізовано підходи науковців до проблеми реалізації індивідуального підходу в освіті. Визначено зміст, функції та основні концептуальні напрями особистісно орієнтованого педагогічного процесу.

Ключові слова: особистісно орієнтований педагогічний процес, педагог, система освіти.

Останнім часом дослідники проблем, що стосуються модернізації професійної підготовки освітянських кадрів, наголошують на тому, що сьогодні необхідна не реформа, а радикальна система перебудови освіти, якісно нові її результати, валідність рейтингу творчого педагога, що корелюється з високими його особистими рисами в сучасному соціальному, науковому та загальнокультурному ракурсі.

Втім, існуючий процес перебудови ігнорує накопичені наукові уявлення філософії, теології, літератури, соціальних наук, психології, педагогіки про особливості соціальної місії сучасного творчого педагога, викладача, вихователя, організаторів педагогічного процесу як унікальних, складних, неоднозначних і неповторних людських особистостей, інтереси й мотиви яких не завжди збігаються з тим, що пропонує їм традиційне навчальне середовище університетів, інститутів, кафедр, керівників шкіл. Чи виникне в такому середовищі гостра потреба викладачів, учителів і студентів духовно взаємодіяти, творити, щиро та відкрито виявляти свою унікальність, ініціативу, підвищувати науково-дослідницьку активність, особливу духовну місію, інтелектуальні й вольові зусилля тощо? Що для цього потрібно?

Відомий дослідник, філософ, теоретик і практик організації перебудови вищої освіти П. Саух, на наш погляд, виділяє найактуальніші й найважливіші для такої перебудови напрями, зокрема такі, як:

– одночасний взаєморозвиток людини та навколишнього середовища. Йдеться не про людину, яка впливає на зовнішні об'єкти та системи й, що її оточує, а про єдність того й іншого, тобто про “людиноосвітню цілісність”;

– формування людини як планетарного суб'єкта, що зумовлює не обмеження самого принципу пріоритетності особистості, а розкриття трансперсональності в надрах індивідуальності;

– кардинальні зміни у формуванні цілісної людини на основі синергетичних методологічних підходів, що передбачають модернізацію зміс-

ту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких чинників, як відкритість, самоорганізація, саморозвиток, креативність і нелінійність мислення, самокерування, самоврядування тощо;

- забезпечення нестандартного підходу до навчання, повноти та високої якості предметних знань, актуалізації міжпредметних зв'язків, професійного становлення й професійної адаптації, що гарантує інтеграцію знань, синтез гуманітарного та природничого знання;

- подолання професійної замкненості й культурної обмеженості, що означає не транслювати інформацію, а навчати узагальненим, універсальним засобам діяльності та масштабному культурологічному мисленню;

- формування творчого мислення як здатності відкриття самого себе, вислуховування власної природи, відтворення нових сил, відчуттів, переживань тощо [4, с. 27–30].

Мета статті – визначити й науково обґрунтувати психологічні особливості, зміст і концептуальні напрями реалізації особистісно орієнтованого педагогічного процесу.

Аналіз авторських концептуальних підходів сучасних дослідників до модернізації освіти, які, на наш погляд, необхідно враховувати у визначенні шляхів досягнення будь-яких цілей її оновлення в умовах інформаційної епохи, безпосередньо залежить від компетентності в усіх названих питаннях викладачів вищої школи, від рівня їх високопрофесійної підготовки задовго до того, як вони зроблять перші кроки до сучасної студентської аудиторії. Адже сталося так, констатує П. Саух, що вже на пам'яті одного покоління декілька разів змінюються уявлення про світ і доводиться багаторазово перенавчатися, оскільки сьогодні 5% теоретичних і 20% професійних знань оновлюються щорічно. У деяких країнах (у США) визначено навіть одиницю вимірювання старіння знань фахівця, так званій “період напіврозпаду компетенції” (зниження компетентності на 50%). За багатьма професіями цей поріг наступає менш ніж через 5 років, тобто раніше, ніж закінчується період навчання у ВНЗ [4, с. 22].

Дослідники педагогічної творчості та й самі творчі педагоги увійшли в таку динамічну зону свого розвитку, яка моделює нову місію школи, вищого навчального закладу, що вимагає від кожного педагога необхідності усвідомлення нового смислу свого професійного життя, визначення свого образу буття, оволодіння універсальними константами й орієнтирами, які, насамкінець, сприятимуть побудові й реалізації Каптеревської вільної освіти, яка більше ста років “відповідає особливостям душевного складу, підтримує індивідуальність і чужа примусу. Така освіта передбачає наукове вивчення людської природи, ґрунтовну оцінку і групування різноманітних культурно-освітніх засобів” [3, с. 78].

Щоб сприяти входженню освіти в контекст сучасної життєтворчості та культури, коли людина живе в усе більше невизначеній ситуації, коли готових рішень немає й бути не може, коли потрібно знаходити ці рішення, приймати їх і нести за них відповідальність, оптимальна їх реалізація мож-

лива лише на основі творчого ставлення самих педагогів, організаторів освіти до життя й становлення молоді особистості в ньому з метою оптимального формування її життєвих позицій, потреб, ціннісних орієнтацій, уявлень про людей і про себе, особливого професіоналізму. Саме тому необхідні нові глобальні концептуальні підходи, критерії та вимоги до оцінювання й визнання іміджу, професійного статусу й успішної педагогічної діяльності творчих педагогів усіх ланок освіти. Розглянемо найвагоміші з них.

По-перше, для творчого педагога характерна здатність гармонізувати мету та зміст сучасного педагогічного процесу, який ми розглядаємо як особистісно орієнтований процес духовного взаємозбагачення педагогів і учнів, викладачів і студентів в умовах комфортного психологічного клімату навчальних взаємин, високої діалогічної культури, інтелектуальної співтворчості.

Особливостями такого педагогічного процесу є такі:

- педагог в особистісно орієнтованому педагогічному процесі діє не за навчальними програмами й стандартами, а за грамотно визначеною й поставленою метою та готовністю учнів до глибокого сприйняття навчального матеріалу і розумом, і почуттями й інтелектуальними потребами;
- створює педагогічні умови для повного самовиявлення внутрішніх сил і здібностей шляхом розкріпачення думки;
- органічне поєднання діяльності педагога і учнів у єдиному й активному пізнавальному процесі;
- забезпечення учням свободи визначення темпів навчання й творчої діяльності, надання їм можливості здати екстерном окремі розділи програм і навіть предметів з метою виграшу життєвого часу;
- в організації особистісно орієнтованого процесу ні на хвилину не закінчується неперервний процес особистісного, духовного й професійного самовдосконалення педагога, методичного оновлення професійної діяльності.

По-друге, процес успішної професіоналізації педагога не може ефективно функціонувати поза рефлексивними механізмами, які допомагають самоформувати внутрішні для цього мотиви. Як тільки педагог починає ставити перед собою якусь важливу педагогічну мету, він, не помічаючи цього, займається створенням власного іміджу, і не тільки краще виглядає, а й краще себе почуває, більш упевнено, а в підсумку – дійсно успішніше працює.

Створюючи свій образ, творчий педагог тим самим професійно самовдосконалюється. Особистісний його імідж як щось внутрішнє виявляється в конкретних продуктах творчості, в конкретному педагогічному процесі. Найчастіше – в оригінальності, експресії, вмінні транслювати свою неповторну особистість у кожному компоненті педагогічного процесу – від досягнення основної мети та завдань до відбору змісту, засобів, способів і прийомів їх презентації, а також у стилі спілкування з усіма учасниками цілісного педагогічного процесу, в кожній емоційній реакції на поведінку учнів, у свободі творчої імпровізації.

Внутрішній образ – це, насамперед, культура вчителя, безпосередність і свобода, привабливість, емоційність, гра уяви, добірність, зворотний шлях постановки й вирішення проблем, асоціативне бачення, несподіване виявлення яскравих сходинок радості духовної взаємодії, дійсний внутрішній настрій на творчість, на співробітництво, на співтворчість, здатність швидко актуалізувати найбільш адекватні педагогічні рішення, будувати альтернативні гіпотези.

Ознакою іміджу творчого педагога є техніка гри, ігрова подача, особливі форми вираження свого ставлення до навчального матеріалу, передача щирого позитивного емоційного ставлення до кожного учня, а також володіння вмінням успішно все це самопрезентувати в педагогічному процесі.

Зважаючи на вищезазначене, вказані абстрактні формулювання складових характеристик творчого педагога, за якими можна простежити рух до професійного іміджу, ми запропонували для практичного використання кожним педагогом найпопулярніші, найточніші й найдоступніші, на наш погляд, характеристики для пізнання себе та цілеспрямованого саморозвитку творчості, користуючись з цією метою Портретом “Ви творчий педагог, якщо”:

- володієте високою професійною компетентністю, самостійністю суджень, варіативністю та сміливістю в прийнятті рішень;
- здатні випереджати себе “вчорашніх”, заглядати в своє майбутнє, вибудовувати нові творчі повороти й педагогічні знахідки;
- безкомпромісні в боротьбі з негативними явищами, пристрасні в захисті творчих знахідок;
- легкі на асоціювання й на безбоязну “гру ідеями”, вмієте приводити учнів у стан захоплюючого інтелектуального напруження;
- відрізняєтеся вимогливістю та настійністю, незадоволеністю приблизними й поверховими знаннями, прагнете в усьому дійти до самої суті, максимально наблизитися до ідеально-кінцевого результату;
- володієте сміливістю розуму та свіжістю погляду, щоб взяти під сумнів загально визнані знання в педагогіці, щоб зруйнувати їх заради створення кращої якості життя та прискорення темпів розвитку учнів. Довіряєте своїй інтуїції, коли ще немає точних логічних доказів. Умієте протиставити свою ідею думці більшості та, якщо необхідно, вступити в конфлікт із нею;
- цінуєте гарні запитання й не противитесь нововведенням, не шкодуєте зусиль і додаткового часу на переучування, пристосування до нової ситуації;
- не прагнете до переваги над іншими, здатні побачити в собі щось істотно важливе, на чому варто фіксувати увагу з метою професійного самовдосконалення й стимулювання вільнодумства в педагогіці тощо.

Отже, творчість педагога треба розглядати як належний прояв професійної культури його педагогічної діяльності, як своєрідний інтегральний показник ціннісного сприйняття своєї професії та свого ставлення до

виконання кожної з її функцій, сукупність яких у творчій діяльності та в системній цілісності й визначає творчий потенціал.

Ще сто років тому В. Бехтерев зазначав, що школи переслідують здебільшого утилітарні або тільки навчальні цілі. Вони навчають фізиці, математиці, природознавству, але при цьому незважають на те, що людина – це найголовніше, і що для держави та суспільства, крім державних діячів, потрібні ще особистості, які розуміли б, що таке людина, як і за якими законами розвивається її психіка, як її оберігати від ненормальних відхилень у цьому розвитку, як краще використовувати шкільний вік людини для її розвитку, як краще організувати її виховання, як варто огороджувати сформовану особистість від упадку інтелекту та моральності, якими засобами варто попереджати виродження населення, як треба підтримувати самодіяльність особистості, усуваючи розвиток пагубної в суспільному змісті пасивності, якими засобами держава повинна оберігати й гарантувати права особистості, в чому повинна полягати розумна боротьба зі злочинністю, яке значення мають ідеали в суспільстві, як і за якими законами розвивається масовий рух розумів тощо [2, с. 113].

Заповнення цієї важливої прогалини становить найближчу мету сучасної школи, школи нового тисячоліття. Її реалізація спонукає звертатися до педагогічної науки за допомогою спостереження, опису, моделювання, створення гіпотез, теорій тощо і на їх основі проектувати, конструювати педагогічний процес, усвідомлювати, формулювати й творчо вирішувати педагогічні завдання, здійснювати на цій основі методичну рефлексію. І не тільки методичну.

З огляду на той факт, що вчитель – активний носій теоретико-педагогічної свідомості, він повинен володіти ще й методологічною культурою мислення, що визначає готовність учителя до аналізу, узагальнення й перетворення педагогічних ситуацій, до прийняття рішень про вибір, застосування та створення засобів педагогічного впливу, що відповідає ситуаціям. До такого роду мислення належить педагогічна рефлексія.

Проблеми в діяльності сучасних учителів, на наш погляд, багато в чому зумовлені недостатньою сформованістю здатності моделювати цілісний педагогічний процес, орієнтований на гармонійний розвиток творчої особистості. Розкриття сутності такого педагогічного процесу дає змогу виявити й інші фактори, що блокують його становлення.

Вихідною гіпотезою, що отримала своє експериментальне підтвердження в 25-річних дослідженнях, було передбачення, що педагогічний процес – це “цілісний процес взаємного духовного взаємозбагачення педагогів і дітей в умовах психологічно комфортного клімату взаємин, діалогової культури й інтелектуальної співтворчості”, що відображає, насамперед, взаємодію виховних і пізнавальних факторів у їх єдності, в їх органічному “сплаві”, у якому абстракція однієї зі сторін просто неприродна й неможлива.

Без такої єдності, в принципі, стає неможливим забезпечення будь-якого логічно й науково обґрунтованого, цілеспрямованого розвитку особистості, її духовно-моральної й інтелектуальної сфери.

Наша концепція вимагала пошуку більш конкретної моделі сучасної особистості учня, яку ми розглядаємо в такій інтерпретації: це обличчя дитини, її доля, звички, емоційний стан, мотиви поведінки. Це її погляди та прагнення, її почуття й спонукання, її вибір і стиль життєдіяльності, спосіб вираження свого внутрішнього духовного світу, ставлення до Батьківщини й до кожної окремої людини.

Згідно з авторським визначенням особистості дитини, ми визначили і характерний вимогам часу *особистісно орієнтований* підхід до організації педагогічного процесу. Його ми розглядаємо як *чуйне ставлення дорослих до дитячих переживань, прагнення до згоди та зближення з дитиною. Це вміння педагогів запропонувати дітям таку форму життєдіяльності, що вражає, захоплює й розвиває; це таке відношення до дитини, що стимулює розкриття її творчої самобутності в кращому самовираженні; це вихід із простору вимушеного навчального спілкування та поетапний розвиток духовного потенціалу особистості дитини.*

Це, нарешті, *звеличення особистості, підвищення її особистісного статусу.*

Організація особистісно орієнтованого педагогічного процесу, згідно з нашою гіпотезою, повинна здійснюватися в декількох напрямках.

Це, насамперед, створення максимальних умов для прояву та становлення творчих можливостей учнів, що передбачає, насамперед, зняття тих обмежень, бар'єрів, що прямо обмежують інтелектуальну ініціативу дитини, її творче самовираження. Такому педагогічному процесу протиприродна убогість ідейного, емоційного життя, властиві багатство вражень, власна дитяча творчість, наявність таких питань, на які діти палко бажають знайти відповіді та невтомно їх шукають. У такому педагогічному процесі й репродуктивна діяльність дітей включає елементи творчості.

Педагог у особистісно орієнтованому педагогічному процесі діє не за програмою, а за дитиною, її настроєм і внутрішнім станом, створюючи умови для повного розкриття та самотворення внутрішніх сил і здібностей дітей шляхом розкріпачення думки.

Це процес, у якому діяльність педагога органічно поєднується з діяльністю дітей у єдиний активний процес співробітництва й духовної взаємодії.

Основою цілісності педагогічного процесу (за Ш. Амонашвілі) є життя дитини, що розвивається в різноманітних формах у повній відповідності становлення всіх її життєвих сил. Здійснювати такий процес означає “запросити закладені Природою в дитині тенденції до посиленої і ледь передчасної діяльності, запросити *делікатно*, задовольняючи потреби в прагненні дитини до розвитку, волі, дорослішання. Це і буде індивідуально-гуманний підхід до дитини в педагогічному процесі, тут може народитися і співробітницька діяльність учителя з учнями” [1, с. 201].

Критикуючи наявні концепції, що поділяють педагогічний процес на два самостійних процеси – навчання й виховання – Ш. Амонашвілі попереджає: “Виходить така нелогічна дійсність: планується, усіляко контролюється, організовується, обладнується й оплачується процес навчання, метою якого є засвоєння школярами міцних знань, умінь і навичок, а наприкінці цього процесу навчання очікується одержати так звану нову людину. Відкіля така надія? Де ж, коли ж молодій людині стати моральною, турботливою, доброю, чуйною, мислячою, працьовитою, естетом, театралом, книголюбом, життєлюбом, суспільною, проникливою тощо? Де ж, коли ж буде вихована *особистість*?” [1, с. 198].

Таким чином, концептуальні підходи Ш. Амонашвілі до розвитку особистості дитини доводять, що вивести школу з кризового стану буде важко, якщо не осмислити по-новому педагогічний процес, що охоплює дитину цілком, приймаючи її такою, якою вона є, і готувати її до життя та діяльності в суспільстві вільних людей, що живуть за законами гуманності, що піклуються про людей минулого й майбутнього, і, звичайно, сучасних, що зробили своїм вищим обов’язком повагу, шанування законів Природи [1, с. 202].

У зв’язку з цим модельною характеристикою особистісно орієнтованого педагогічного процесу, що пройшов експериментальну перевірку, є гнучкість, що допускає зміни в параметрах темпу, обсягу та предметного змісту навчальних програм, вільне визначення темпів навчання, щоб дитині дати можливість виграшу життєвого часу, здачі екстерном окремих предметів.

Ми вважаємо, що ідеальний педагогічний процес практично непомітний для дитини. Такий педагогічний процес було здійснено в практиці А. Макаренка, який, жартуючи, заявляв: “Як би реготали мої пацани, якби вони раптом довідалися, що я їх ще й виховував”.

З огляду на загальну логіку концептуального підходу до організації особистісно орієнтованого педагогічного процесу необхідно оновлювати й реформувати систему державного контролю, критерії оцінювання результативності роботи школи, існуючі положення про конкурси “Учитель року”, “Школа року” та інші документи. Іншими словами, нова парадигма обліку результатів роботи школи не відкидає попередню, а, навпаки, вбирає в себе, поширюючи свою увагу до таких найважливіших показників, як:

- наскільки педагогічний процес охоплює дитину загалом, із усім її життям, наскільки він є для неї сенсом життя;
- яку людську культуру, в якому обсязі, з якою глибиною та з якою пристрасстю привласнює собі дитина;
- які в неї складаються відносини з людьми;
- наскільки педагогічний процес веде дитину до розвитку своєї дійсної природи (Ш. Амонашвілі).

Контролюють та оцінюють за таким підходом не тільки загальний результат впливу безлічі факторів на успіх педагогічного процесу, а й дії кожно-

го з них (наприклад, упровадження або реконструкція навчальних програм, введення нових циклів і курсів, застосування інноваційних методик тощо).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що одним із основних положень сучасної психолого-педагогічної науки є теза про те, що вдосконалення процесу формування особистості можливе лише за умови реалізації особистісно орієнтованого навчання. А прийоми особистісно орієнтованої педтехніки – це щоденний інструмент учителя, конструктора сучасного педагогічного процесу, що стимулює розвиток особистості. Отже, відстежена пряма концептуальна залежність між нетрадиційним підходом до організації сучасних педагогічних процесів і превалюванням іміджу творчого педагога, визнанням його статусу, що гарантує забезпечення не тільки когнітивних цілей освіти, а й ціннісно-поведінкових позицій в усвідомленому виявленні педагогом особистісно-творчих ініціатив, співробітництва та співтворчості.

Список використаної літератури

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – Москва : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995. – 496 с.
2. Губерман И. Бехтерев: страницы жизни / И. Губерман. – Москва, 1977. – 158 с.
3. Каптерев П. Новая русская педагогия, ее главные цели, направления и деятельности / П. Каптерев. – Санкт-Петербург, 1914. – 180 с.
4. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас : монографія / П. Ю. Саух. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.
5. Сущенко Т. І. Професійна співтворчість у процесі магістерської підготовки викладачів / Т. І. Сущенко // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (06–07 квітня 2017 р., м. Суми). – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. – С. 242–245.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2017.

Сущенко Т. І. Психологические особенности реализации личностно ориентированного педагогического процесса

В статье раскрыты и научно обоснованы психологические особенности реализации личностно ориентированного педагогического процесса. Проанализированы подходы ученых к проблеме реализации индивидуального подхода в образовании. Определены содержание, функции и основные концептуальные направления личностно ориентированного педагогического процесса.

Ключевые слова: *личностно ориентированный педагогический процесс, педагог, система образования.*

Sushchenko T. Psychological Features of Realization of Personally Oriented Pedagogical Process

In the article psychological features of the realization of the personally oriented pedagogical process are revealed and scientifically substantiated. The approaches of scientists to the problem of implementing an individual approach in education are analyzed. The content, functions and basic conceptual directions of the personally oriented pedagogical process are defined.

It was determined that a creative teacher characterized by the ability to harmonize the purpose and content of modern pedagogical process, which is considered by us as personally oriented process of spiritual enrichment teachers and students, teachers and students in edu-

cational comfortable psychological climate relationships, high culture of dialogue, intellectual co-creation.

The attention on the features of the personality oriented educational process, including:

- teacher in personally oriented pedagogical process does not act on curriculum and standards, and the well-defined and the intended purpose and the willingness of students to educational material depth perception and intelligence, and feelings and intellectual needs;*
- creating pedagogical conditions for full internal self-powers and abilities through the emancipation of thought;*
- organic combination of teacher and students in uniform and active cognitive process;*
- providing students the freedom of determining the rate of learning and creativity, enabling them to pass separate sections external programs and even items for the purpose of winning the life time; the organization personally oriented process for a minute does not end continuous process of personal, spiritual and professional self-teacher, methodical updates profession.*

Summarizing, we note that one of the main provisions of the modern psycho-pedagogy is the thesis that improve the process of identity formation is possible only if the realization of personality oriented education. A personality oriented techniques – a daily tool for teacher, designer of modern pedagogical process, stimulating personal development.

Key words: *personally oriented pedagogical process, teacher, education system.*